

Reznik G. O. The right to protect personal non-property rights of the child

In the article the concept of the right to the protection of the moral rights of the child and formulated scientifically based proposals to improve legislation regarding the protection of the moral rights of the child.

Keywords: personal non-property rights protection, the right to protection, child.

Резник А. О. Право на защиту личных неимущественных прав ребёнка

В статье исследовано понятие права на защиту личных неимущественных прав ребенка и сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию законодательства в части защиты личных неимущественных прав ребенка.

Ключевые слова: личное неимущественное право, защита, право на защиту, ребёнок.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ЗДОБУТТЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ У ФОРМІ ЕКСТЕРНАТУ

Шевченко О. М.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті проаналізовано правове забезпечення в Україні реалізації особистого немайнового права дітей та батьків на свободу вибору в освіті, зокрема, досліджено відповідність українського законодавства щодо реалізації однієї з форм здобуття повної загальної середньої освіти – екстернату міжнародним та європейським стандартам, виходячи з принципу рівності доступу до освіти. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення українського освітнього законодавства в контексті його європеїзації.

Ключові слова: особисте немайнове право, право на свободу вибору в освіті, дитина, екстернат, міжнародні та європейські стандарти.

Рівень цивілізаційного розвитку країни значною мірою характеризується її ставленням до підростаючого покоління. Сутнісною ознакою сучасних суспільних перетворень є феномен індивідуалізації, що актуалізує потребу в реалізації у навчальному процесі загальноосвітніх середніх шкіл широкого спектра можливостей та форм здобуття учнями середньої освіти.

Саме тому сучасна реформа національної освітньої системи України спрямовується на гарантування особистості права на свободу вибору в освіті, базуючись на принципах справедливості, рівності можливостей, недискримінації, поваги до гідності кожної людини, та має створити умови для отримання якісної освіти в навчальних закладах різних форм власності, враховуючи можливість особистості бути відмінною від інших. Правовими засадами здійснення реформи є ст. 3 Конституції України, що закріпила пріоритетність прав і свобод людини порівняно з іншими соціальними цінностями, ст. 53 Конституції України, що проголошує право на освіту, ст. 21, 24 Конституції України, які гарантують рівність прав і свобод людини та їх невідчужуваність і непорушність, а також відзначають заборону встановлення будь-яких привілеїв чи обмежень за різними ознаками. Крім того, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), визначаючи обсяг цивільної правоздатності фізичної особи, проголошує рівність всіх фізичних осіб у здатності мати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 26) та належність фізичній особі всіх особистих немайнових прав, встановлених Конституцією України та ЦК України (ч. 2 ст. 26), зокрема, права на індивідуальність та права «на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства» (ст. 300). Частина 1 ст. 270 ЦК України гарантує право на недоторканість особистого і сімейного життя, а відповідно до ст. 271 ЦК України змістом права на свободу вибору в освіті, як і будь-якого іншого особистого немайнового права, має стати «можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя», здійснюючи особисті немайнові права самостійно, «в інтересах малолітніх, неповнолітніх фізичних осіб, які за віком... не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники» (ч.1 ст. 272 ЦК України).

Принципами ж регулювання права фізичної особи на свободу вибору в освіті є: 1) принцип невідчужуваності права; 2) принцип спрямованості його здійснення на отримання немайнового ефекту, в даному випадку на задоволення немайнових потреб чи інтересів фізичної особи в освіті;

3) принцип самостійності здійснення права фізичною особою; 4) принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 5) принцип справедливості, 6) принцип добросовісності, 7) принцип розумності; 8) принцип плюралізму; 9) принцип недискримінації; 10) принцип поваги до прав дитини.

Змістом права на свободу вибору в освіті як особистого немайнового права фізичної особи є сукупність правомочностей фізичної особи, що включають в себе як можливість юридично визнаватись володільцем відповідного особистого немайнового блага та використовувати його в межах, передбачених законом, що відповідає призначенню цього блага, так і вимагати від усіх інших учасників правовідносин не порушувати дане право, включаючи в тому числі і правомочність його захисту. Важко не погодитися з Р. Стефанчуком, що дане особисте немайнове право, будучи безпосередньо пов'язаним з сутністю людини, покликане «повною мірою сприяти розвиткові внутрішньої сфери людини та забезпечити її духовні інтереси» [1, с.11–12].

Право на свободу вибору в освіті впливає із гідності людської особистості та є суттєвим для вільного і повноцінного розвитку дитини. Базовою засадою правового забезпечення здійснення реформування середньої загальноосвітньої школи в Україні мають стати саме інтереси дитини, адже, як зазначено у п. 2 ст. 24 Хартії основних прав Європейського Союзу, в «усіх діях щодо дітей, незалежно від того, приймаються вони державними органами або приватними установами, інтереси дитини повинні бути основними міркуваннями».

Європейська правова доктрина, керуючись такими принципами, як плюралізм, недискримінація, повага до прав дитини [2], вважає різноманітні моделі та форми здобуття якісної сучасної освіти дітьми чинником, що має важливе громадянське значення, зважаючи, зокрема, на той факт, що вибір особливої форми навчання для власної дитини батьки, зазвичай, обирають враховуючи її особливі потреби (фізіологічні, психологічні, медичні, інтелектуальні, світоглядні та культурологічні). Повною мірою це стосується реалізації права дітей та батьків на свободу вибору форми навчання на принципах рівності доступу до освіти, в тому числі і за умови, якщо батьки обирають для навчання дитини домашню освіту (тобто не в мережі закладів освіти) або екстернатну форму освіти в навчальних закладах, в тому числі і недержавної форми навчання. Важливим аспектом на користь, зокрема, екстернатної форми навчання є – максимальне втілення індивідуального підходу в процесі навчання до учня.

Пункт 1.1 «Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах», яке затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 19 травня 2008 р. № 431 (далі – Положення), під екстернатом визначає «одну з форм здобуття повної загальної середньої освіти, що передбачає самостійне опанування екстерном програмового матеріалу в обсязі, визначеному Державним стандартом початкової загальної освіти, Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, або знань згідно з вимогами програмового матеріалу за певний клас чи з окремих навчальних предметів для отримання документа про відповідний рівень освіти (табель, свідоцтво, атестат)» [3].

Екстерном згідно з вищеназваним Положенням є «особа, яка самостійно опановує програмовий матеріал і якій надається можливість проходження річного оцінювання навчальних досягнень та державної підсумкової атестації на базі загальноосвітніх навчальних закладів» [3].

Аналіз Положення свідчить про те, що останній містить вичерпний перелік підстав, які надають можливість учням обирати екстернатну форму здобуття освіти. Зокрема, згідно з п.1.3 можливість навчання екстерном та проходження річного оцінювання за відповідний клас та атестацію за освітній рівень відповідно до початкової, базової і повної середньої освіти мають тільки особи, які:

«– з будь-яких поважних причин не мають змоги відвідувати навчальні заняття в загальноосвітньому навчальному закладі;

– прискорено опанували навчальний матеріал відповідного класу, ступеня навчання;

– не завершили навчання в навчальному закладі системи загальної середньої освіти;

– є учнями загальноосвітніх навчальних закладів з денною формою навчання та з незалежних від них причин не можуть пройти річне оцінювання та атестацію не більше ніж з двох предметів;

– є випускниками загальноосвітніх навчальних закладів попередніх років, які у свій час не мали річного оцінювання та не пройшли атестацію з будь-яких предметів (кількість предметів не обмежується);

– отримали документ про відповідний рівень загальної середньої освіти за кордоном;

– є громадянами України, які тимчасово або постійно проживають за кордоном і навчаються в Міжнародній українській школі за дистанційною формою;

– є іноземцями або особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах» [3].

Тобто відповідний підзаконний нормативний акт містить вичерпний перелік підстав для обґрунтування вибору такої форми навчання учнів, як *екстернат*, що створює обмеження в реалізації права дітей і батьків на свободу обрання відповідної форми навчання як одного із аспектів свободи

вибору в освіті загалом, яке має забезпечуватися державою відповідно до міжнародних та європейських стандартів реалізації цього права. Зокрема, держави мають, створюючи рівні умови та можливості для кожного в освітній сфері щодо всіх типів та ступенів освіти, *законодавчо забезпечити пріоритетність права батьків або опікунів щодо навчання і виховання своїх дітей відповідно до їх релігійних, філософських та педагогічних переконань* (ст. 2, 7, 26 Загальної декларації прав людини (10 грудня 1948 р.); ст.1, п. «а» ст. 3, п. «в» ст. 5 Конвенції ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (14 грудня 1960 р.); п. 3, 4 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.); п. 3 ст. 14 Хартії основних прав Європейського Союзу (7 грудня 2000 р.).

Ефективне забезпечення здійснення прав дітей та підлітків щодо всебічного розвитку їхньої особистості, а також їх фізичних та розумових здібностей зобов'язує країни вжити необхідних заходів для забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема, шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети, визнаючи, що це право впливає із гідності людської особистості та є суттєвим для вільного і повноцінного розвитку дитини, надає можливість встановлювати законодавчі обмеження в реалізації освітніх прав виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві. Важливим аспектом міжнародного захисту прав людини Європейське співтовариство вважає повагу до самотності кожної особистості й створення умов для її виявлення, збереження і розвитку. Національні правові системи держав повинні юридично уможливити здобуття якісної освіти в процесі навчання та виховання кожному з урахуванням його особистісних потреб.

Загалом аналіз міжнародних та європейських правових актів свідчить про позитивне ставлення світової громадськості до юридичного забезпечення державою багатоманітності в освітній сфері, виходячи з поваги до гідності кожної людини та забезпечуючи можливість особистості бути відмінною від інших. Базовою засадою правового регулювання в цій сфері є інтереси дитини, якій мають бути створені умови для всебічного розвитку, крім того, вона не повинна зазнавати жодної шкоди для свого фізичного чи розумового здоров'я.

Щодо національного законодавства України. Конституція України гарантує кожному право на освіту (ст. 53), право на вільний і всебічний розвиток своєї особистості, *якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей* (ст. 23), громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24), не допускається ніяких обмежень чи привілеїв щодо конституційних прав і свобод людей (ст. 64), утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави (абз. 2 ст. 3).

Відповідно до міжнародних та європейських правових актів абз. 2 преамбули Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ визначає метою освіти «*всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей...*», гарантує громадянам України право на безкоштовну освіту, створення умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина, різні форми навчання – очну, вечірню, заочну, *екстернат*, а також педагогічний патронат (п. 1 ст. 3), навчальні заклади незалежно від їх статусу і належності забезпечують якість освіти в обсязі вимог державних стандартів освіти з надання освітніх послуг (п. 3 ст. 18), серед основних принципів освіти ст. 6 визначає: «*доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнонародських духовних цінностей*».

Відповідно до п. 2 ст. 35 Закону України «Про освіту» держава «гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватися у різних типах навчальних закладів», а відповідно до п. 1 ст. 51 Закону України «Про освіту» держава гарантує учням право на «*вибір навчального закладу, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять*». Крім того, законодавець, визнаючи у п. 1, 3 ст. 59 Закону України «Про освіту», що «*виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості*» та покладаючи основну відповідальність за навчання, виховання і розвиток дитини на її батьків, вказує на зобов'язання останніх «*постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; ... сприяти здобуттю дітьми освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу*». А відповідно до п. 4 ст. 59 Закону України «Про освіту» держава має не заважати, а навпаки, надавати «*батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищати права сім'ї*».

Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-ХІV вказує на загальну середню освіту як обов'язкову основну складову безперервної освіти, що спрямовується на

забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання (ст. 3), відповідальність за здобуття повної загальної середньої освіти дітьми покладається на їх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, – на осіб, які їх замінюють, або навчальні заклади, де вони виховуються (п. 5 ст. 6), законодавчо встановлена можливість здійснення навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах як за груповою, так і індивідуальною формами навчання (ст. 13). Визначаючи право батьків та осіб, які їх замінюють, «вибирати навчальні заклади та *форми навчання для неповнолітніх дітей*; захищати законні інтереси дітей (п. 1 ст. 29), держава покладає, разом з тим, на останні й обов'язок «забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти *за будь-якою формою навчання*; постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей (п. 2 ст. 29), повноваженням загальноосвітнього навчального закладу є задоволення потреб «громадян відповідної території в здобутті повної загальної середньої освіти; забезпечення єдності навчання і виховання; відповідності рівня загальної середньої освіти Державному стандарту загальної середньої освіти (ст. 38), а не перешкоджання у здійсненні батьками своїх законних прав та обов'язків щодо виховання навчання та розвитку дітей. Тим більше, що держава законодавчо передбачила можливість атестації та оцінювання знань учнів (вихованців) відповідно до ст. 34 Закону України «Про загальну середню освіту».

Даючи оцінку «Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах», затверджений наказом Міністерства освіти та науки України від 19 травня 2008 р. № 431, щодо його відповідності положенням міжнародних правозахисних документів і положень Конституції України та законів України у галузі освіти, слід зазначити його невідповідність у п. 1.3 вищезазначеним нормативно-правовим актам. Вичерпний перелік підстав, який надає можливість учням обирати екстернатну форму здобуття освіти та проходити річне оцінювання за відповідний клас та атестацію за освітній рівень відповідно до початкової, базової і повної середньої освіти, значно звужує права як дітей, так і їх батьків щодо можливості отримувати відповідне навчання у формі екстернату, якщо вони цього потребують з інших причин, що, в свою чергу, вказує на необхідність внесення відповідних змін до положення, зокрема, доповнення його такою підставою, як: «право батьків або законних опікунів обирати для навчання дитини екстернатну форму навчання, виходячи з власних педагогічних, релігійних, філософських переконань».

Зміни національного освітянського законодавства України повинні стосуватися і розроблення законодавчих механізмів фінансування відшкодувань (витрат на базовий компонент здобуття освіти) для дітей, які реалізують своє право на свободу вибору в освіті, обираючи для навчання домашню освіту (тобто не в мережі закладів освіти), або якщо вони обрали екстернатну форму в закладах освіти, в тому числі і приватної форми навчання. Виходячи зі ст. 53 Конституції України про те, що «повна загальна середня освіта є обов'язковою», держава має забезпечити як *доступність, так і безоплатність* повної загальної середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, її розвиток в різних формах навчання. У зв'язку з цим актуалізується необхідність законодавчої регламентації фінансового забезпечення свободи вибору батьками форми навчання для власної дитини за умови існування конкурентного ринку освітніх послуг в державі. Це стосується: 1) визначення єдиного стандарту вартості навчання на одного учня; 2) введення обов'язкового фінансування на отримання державного стандарту освіти кожним учнем України, незалежно від місця його навчання. Можливими формами прямої фінансової допомоги сім'ям на освіту дитини можуть бути: 1) освітній ваучер; 2) особистий банківський рахунок на учня. Такі законодавчі зміни забезпечать як оптимізацію використання бюджетних коштів в освітній сфері, так і створять справедливі умови та фінансові гарантії широкому реальному (а не декларативному) вибору родинами місця, форм, умов для навчання власних дітей, враховуючи прийняті в родині педагогічні переконання, забезпечуючи тим самим оптимальні умови для відповідності освітніх послуг потребам своїх клієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст]: монографія / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.
2. *The right to freedom of choice in education in Europe* : Resolution 1904 (2012) Final version / adopted by the Parliamentary Assembly on 4 October 2012 (35th Sitting) [Electronic Resource] Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE). – URL : // http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefATListing_E.asp.
3. «Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах», яке затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 19 травня 2008 р. № 431 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0498-08>.

Shevchenko O. N. The legal providing of equal access to the receipt general secondary education in form external – school classes

The article analyzes legal providing in Ukraine of realization of the personal non-property rights of children and parents on freedom of choice in education, in particular, investigated the compliance of the Ukrainian legislation concerning the implementation of one of the forms of obtaining complete general secondary education studies - external, international and european standards on the basis of the principle of equality of access to education. Scientifically reasoned proposals for improving the ukrainian educational legislation in the context of its europeanization.

Keywords: personal non-property rights, the right to freedom of choice in education, child, external, international and european standards.

Шевченко О. М. Правовое обеспечение равного доступа к получению среднего образования в форме экстерната

В статье проанализировано правовое обеспечение в Украине реализации личного неимущественного права детей и родителей на свободу выбора в образовании, в частности, исследовано соответствие украинского законодательства относительно реализации одной из форм получения полного общего среднего образования – экстерната международным и европейским стандартам, исходя из принципа равенства доступа к образованию. Сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию украинского образовательного законодательства в контексте его европеизации.

Ключевые слова: личное неимущественное право, право на свободу выбора в образовании, ребенок, экстернат, международные и европейские стандарты.